

СКУПНИКИ У ТРАДИЦІЙНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЯРМАРКОВІЙ КУЛЬТУРІ У ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

Проаналізовано проблему термінології і специфіки діяльності скупників, показані особливості функціонування скупників у ХІХ – на початку ХХ ст.

Ключові слова: ярмарок, група ярмаркових торгівців, ярмаркова культура, торгівець, скупник, традиційна ярмаркова культура.

Скупники були однією з груп ярмаркових торгівців, які зосереджували у своїх руках як офіційні, так і тіньові прибутки, а також були власниками великої кількості товарів, що продавалися на українських ярмарках.

Проблема діяльності скупників знайшла лише часткове відображення у наукових працях Л. Гавриш¹, І. Гуржія², Є. Дружиніної³, Л. Меткої⁴, І. Шульги⁵.

Важливим аспектом дослідження скупників як однієї із ключових груп ярмаркових торгівців є дослідження визначення терміну “скупник”, оскільки як таке, воно в науковій літературі вживається поруч із назвами “перекупник” та “баришник”. В результаті аналізу ряду визначень понять і термінів нами запропоновано таке робоче визначення терміну “скупник” – це ярмарковий торговець, який скупляв за заниженими цінами різні товари у ремісників та селян з метою подальшого їх перепродажу за вищими цінами на ярмарках, базарах та інших торгах.

Одним із місць постійного проживання скупників полтавський дослідник Д. Соловей у праці “Решетилловская ярмарка 12–14 октября 1923 года. Статистическое исследование” вказав с. Решетилівку Полтавської губернії⁶.

Хронологічні рамки появи, функціонування, занепаду та зникнення скупників залишаються й досі не дослідженими. Натомість умови поширення скупництва були визначені у статті “Способи збуту гончарних виробів майстрами м. Глинськ Роменського повіту Полтавської губернії наприкінці ХІХ століття” опішненської дослідниці Л. Гавриш. Авторка у якості однієї з умов виокремлює необхідність кредитування скупниками гончарів при купівлі гончарних виробів у м. Глинськ, що у свою чергу спонукало гончарів виробляти у найкоротші терміни якомога більшу кількість гончарних виробів та продавати їх скупникам за відсутності власного транспорту⁷.

Проаналізувавши праці, де містяться відомості про скупників, що діяли у ХІХ – на початку ХХ ст., було з’ясовано, що скупниками могли бути переважно вихідці із заможних верств українського населення. Так, у студіях І. Гуржія містяться згадки про купців, які виступали у ролі скупників окремих чи кількох видів вітчизняних або іноземних товарів. Дослідник І. Шульга зауважував, що купецький стан поповнювався за рахунок скупників, якими були заможні міщани й селяни, що змогли свого часу розбагатіти завдяки торгівлі⁸. Крім того, скупниками могли бути й чумаки, яких Л. Гавриш згадує як скупників гончарних виробів у місцевих майстрів міста Глинськ.

Для порівняння варто зауважити, що ярмарки та базари на Закарпатті відвідували скупники, які походили з заможних селян, міщан та дрібної шляхти. Як стверджує І. Шульга, вони скуповували по дешевій ціні вовну, прядиво, овчину, шкіри, дерев’яні вироби, а потім перепродували на великих ярмарках купцям з великим для себе прибутком. На базарах розгортали активну діяльність баришники, спекулянти, перекупники, які використовували будь-яку нагоду для власного збагачення. Отже, І. Шульга, як і інші науковці, не проводить чіткої диференціації понять “скупник”, “перекупник”, “баришник” та “спекулянт”.

Селянин, якому були конче потрібні гроші, часто виносив на базар не лишки, а відірвані від сім’ї продукти. По дорозі на нього чатували спекулянти, які вдаючись до умовлянь, а іноді

й залякувань, скуповували його товари за найнижчу ціну, а потім перепродували їх значно дорожче. Скупники використовували все, що могло принести прибутки – і кліматичні умови, і бездоріжжя, і терміни сплати податків населенням. Під час неврожаїв, а особливо навесні вони підвищували ціни на хліб⁹.

Крім худоби на закарпатських ярмарках продавали зерно, горілку, вино, ремісничі та промислові вироби, галантерейні, бакалійні, москательні, залізні та інші товари. Скупники все це скуповували, а потім вивозили на інші торги за межі регіону¹⁰.

На дрібних ярмарках в основному торгували сільськогосподарськими продуктами та сировиною. Їх скуповували скупники, а потім вивозили на великі ярмарки в міста, а деякі товари за межі краю¹¹.

Цінні відомості про асортимент товарів, які продавали скупники на Решетилівському ярмарку подав завідуючий секцією Полтавського губстатбюро Д. Соловей у своїй праці “Решетилівская ярмарка 12–14 октября 1923 года”. Полтавським губернським статистичним бюро проводилися переписи скупників та збирались дані, які вносились у спеціально розроблені облікові картки. У лівому куті картки зазначався порядковий номер, а посередині вказувався заголовок російською мовою – “Скупщики”. Під заголовком у правому куті картки містилась графа “День ярмарки”, а під цим рядком графа “Участок №”. Нижче посередині картки містились “Общие сведения”, що включали колонки з даними про скупників: “1. Помещение №. 2. Есть ли отельный склад в другом месте и где именно? 3. Кто? 4. Откуда? 5. Что скупает? 6. Еще бывает на ярмарке в...”. У правій половині картки була надрукована таблиця “Ход скупки” з колонками: “Скуплено” (поділялася на графи “Дни”, “Сколько” та “По какой цене”) та “Отметка о ходе ежедневной торговли”. Під цими графами містилась загальна колонка “Всего в течении ярмарки”. Обидві частини реєстраційної картки для збору даних про скупника підсумовувалися двома графами: “Приехал на ярмарку” та “Уехал с ярмарки”¹².

Д. Соловей у таблиці № 11 “Скупщики. а) Характеристика их” подав свого роду класифікацію скупників, поділяючи їх на три категорії: приватні, кооперативні та державні. Приватні скупники, відповідно до даних дослідника, приїжджали на Решетилівський ярмарок з Решетилівки, Полтави, Харкова, Нових Сенжар, Хоролу, Зінькова, Перевозу Решетилівської волості, Белгорода та Кубані. Вони скупляли пшеницю, жито, овечу вовну, яйця, велику рогату худобу, сирі шкіри, овець, полотно, смушки, рядна, гребені та ін. Окрім торгівлі на Решетилівському ярмарку скупники з Решетилівки продавали товари в Нових Сенжарах, Лимані, Остап’є, Буняковці. Скупники з Нових Сенжар торгували неподалік цього населеного пункту. Скупники з Хоролу продавали товар в Лубнах, селах Кринки та Остап’є. Торгівці-скупники з Зінькова торгували в Кобеляках та Перещепині. Скупники з Перевозу Решетилівської волості продавали товар в Кринках, Лимані та Буняковці. Скупники з Кубані скупляли на Решетилівському ярмарку смушки. Також у цій таблиці Д. Соловей подав дані про дату приїзду та від’їзду скупників з Решетилівського ярмарку у 1923 р. Так звані кооперативні скупники приїжджали на Решетилівський ярмарок з Решетилівки та Миргорода. Агенти Центросоюзу Решетилівського споживчого товариства та Решетилівського сільськогосподарського кредитного товариства скупляли овечу вовну, яйця, пшеницю та жито. Окрім торгівлі на Решетилівському ярмарку кооперативні скупники з Центросоюзу продавали придбані у Решетилівці яйця та овечу вовну на околицях Решетилівки. Скупники з Решетилівки та Миргорода торгували скупленими яйцями не лише на Решетилівському ярмарку, але й в Білоцерківці, Піщаному, Богачці та Остап’є. Державні скупники з Решетилівського відділення Полтавської губернської контори “Хлібопродукт” скупляли на Решетилівському ярмарку пшеницю та жито. Вони були єдиними представниками державних скупників на цьому ярмарку. Дані про приїзд та від’їзд цих скупників з Решетилівського ярмарку та дані про торгівлю на інших ярмарках дослідник Д. Соловей у своїй праці не вказав¹³.

Участь скупників у діяльності ярмарків у різних регіонах пояснюється, в першу чергу, проведенням ярмарків в різні дні¹⁴, що давало можливість скупнику об’їхати декілька ярмарків і, збувши красний товар, закупити хліб та худобу для відправки у внутрішні губернії чи за кордон¹⁵.

Багато ремісників навіть в умовах відсутності власного транспорту продавали свої вироби самостійно. Як зазначав І. Гуржій, переважна більшість шапошників, шевців, ковалів, бондарів, колісників самостійно продавали вироблені ними товари на базарах та ярмарках¹⁶.

На думку І. Гуржія, селянські промисли та ремесла сприяли утворенню капіталістичних майстерень і мануфактур, а сам скупник-лихвар поступово витісняв з ринку залежних від нього селян-кустарів, фактично перетворюючи їх на своїх найманих працівників, які вдома обробляли роздану цим же скупником сировину¹⁷.

Як зазначала Є. Дружиніна, багато товарів закуплялось на території південних губерній Російської імперії, тобто в українських землях, поза ярмарковою чи міською торгівельною мережею – на місцях їх виробництва. Це стосувалось, зокрема, солі, яка добувалася із соляних озер у Криму, Херсонській губернії та Буджаку і тут же вантажилася на великі фури скупників-фурщиків¹⁸. Таким чином, ми бачимо, що опішненська дослідниця Л. Гавриш підтримала та розвинула тезу Є. Дружиніної про закупку скупниками товарів безпосередньо у виробників та замовлення ними нових товарів за передоплатою їхньої повної вартості.

І. Шульга вважав, що із зародженням капіталістичних відносин щораз більшу роль відігравав скупник-посередник, який концентрував у своїх руках значні кошти. Дослідник зазначав, що основним місцем збуту ремісничих виробів та землеробських товарів ще у XVIII ст. були ярмарки, торги та базари. Товари з ярмарків потрапляли до споживача або безпосередньо від виробників (ремісників, кустарів, мануфактур, селян) або ж від самих купців. Ярмаркові торги одночасно виступали ще й у ролі місць оптового скуповування сільськогосподарської сировини для промислових підприємств¹⁹.

Поширеним видом торгівлі на Закарпатті в кінці XVIII – першій половині XIX ст. було рознесення товарів по селах дрібними торговцями, які були вихідцями переважно із селян або міщан. Вони закуповували на ярмарках та базарах товари, без яких не могло обійтися селянське господарство, розносили їх по віддалених селах, продаючи по вищій ціні. Широку діяльність коробейники розгортали перед великими релігійними святами, торгуючи галантерейним та москательним крамом. Деякі з них переїжджали з одного верховинського села до іншого кінями²⁰.

На осінній ярмарок в Мукачево селяни приганяли на продаж багато відгодованих свиней та овець. Їх скуповували скупники²¹ і відганяли великими табунами в західноєвропейські міста²². Купецькі ж товари завозилися на дрібні закарпатські ярмарки перекупщиками та скупниками²³.

На закарпатських ярмарках заможні селяни, так звані немеші, скуповували у селян сільськогосподарську сировину, а потім збували її купцеві на великих міських ярмарках. Шляхом різних торгових махінацій та лихварства вони нагромаджували великі суми грошей²⁴.

Отже, у ході проведення нашого дослідження нами було встановлено, що єдиного визначення терміну “скупник” та науково обґрунтованого розподілу термінів “скупник”, “перекупник” та “баришник” у наукових працях не було запропоновано. Скупниками були переважно представники заможних верств населення, а саме вихідці з купецького стану та чумаки. Часто скупники намагалися вести свої справи нелегально та приховували прибутки від влади. Тому особливості їхньої діяльності накладали негативний відбиток на торгівельні традиції інших учасників ярмарків, які за прикладом скупників також намагалися вести тіньову економічну діяльність та отримувати незаконні прибутки.

¹ Гавриш Л. Способи збуту гончарних виробів майстрами м. Глинськ Роменського повіту Полтавської губернії наприкінці XIX століття // Етнічна історія народів Європи: Збірник наукових праць. – Вип. 34. – К., 2011. – С. 80–83.

² Гуржій О. І. Розвиток товарного виробництва і торгівлі на Україні (з кінця XVIII ст. до 1861 року). – К., 1962. – 206 с.

³ Дружиніна Е. И. Южная Украина в 1800–1825 гг. – М., 1970. – С. 323–321.

⁴ Метка Л. Гончарство Слобідської України у другій половині XIX – першій половині XX століття: асортимент та збут виробів // Етнічна історія народів Європи: Збірник наукових праць. – Вип. 33. – К., 2010. – С. 28.

⁵ Шульга І. Г. Соціально-економічне становище Закарпаття в другій половині XVIII ст. – Ужгород, 1962. – С. 159; його ж. Соціально-економічні відносини і класова боротьба на Закарпатті в кінці XVIII – першій половині XIX ст. – Львів, 1965. – С. 179.

⁶ Соловей Д. Ф. Решетилувская ярмарка 12–14 октября 1923 года. Статистическое исследование / Составил заведующий секцией Полтавского губстатбюро Д. Ф. Соловей. – Полтава, 1924. – С. 7–8.

- ⁷ Гавриш Л. Вказ. праця. – С. 81.
- ⁸ Шульга І. Г. Соціально-економічне становище Закарпаття в другій половині XVIII ст. – Ужгород, 1962. – С. 180.
- ⁹ Там само. – С. 178.
- ¹⁰ Там само. – С. 176.
- ¹¹ Там само. – С. 177.
- ¹² Соловей Д. Ф. Вказ. праця. – С. 89.
- ¹³ Там само. – С. 81.
- ¹⁴ Дружинина Е. І. Вказ. праця. – С. 323.
- ¹⁵ Там само. – С. 324.
- ¹⁶ Гуржій О. І. Вказ. праця. – С. 44.
- ¹⁷ Там само. – С. 47.
- ¹⁸ Дружинина Е. І. Вказ. праця. – С. 331.
- ¹⁹ Там само.
- ²⁰ Шульга І. Г. Соціально-економічні відносини і класова боротьба на Закарпатті в кінці XVIII – першій половині XIX ст. – Львів, 1965. – С. 179.
- ²¹ Шульга І. Г. Соціально-економічне становище Закарпаття в другій половині XVIII ст. – Ужгород, 1962. – С. 160.
- ²² Там само. – С. 161.
- ²³ Там само.
- ²⁴ Там само. – С. 164.

Проанализирована проблема терминологии и специфики деятельности скупщиков. Показаны особенности функционирования скупщиков в XIX – начале XX вв.

Ключевые слова: ярмарка, группа ярмарочных торговцев, ярмарочная культура, торговец, скупщик, традиционная ярмарочная культура.

The problem of terminology and specifics of buyers' activity, characteristics of process of buyers' functioning in the XIX – beginning of XX centuries are analyzed.

Keywords: fair, group of fair traders, fair culture, trader, buyer, traditional fair culture.